

MUSTAQILLIK YILLARIDA SURXONDARYO VILOYATIDA DINIY TASHKILOTLAR FAOLIYATI: RIVOJLANISH, BAG'RIKENGLIK VA MA'RIFAT

Xalilov Akbar Xalilovich

Surxondaryo viloyati ichki ishlar boshqarmasi xodimi

<https://orcid.org/0009-0006-8840-9663>

UDK: 94(575.1)

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyingi davrda Surxondaryo viloyatida diniy tashkilotlar faoliyatining rivojlanishi, huquqiy asoslar, diniy bag'rikenglik siyosati, tarixiy obidalarni qayta tiklash va diniy-ma'rifiy muassasalar faoliyati keng yoritiladi. Maqola Surxondaryoda diniy siyosatning amaliy natijalari, kadrlar tayyorlash, diniy xilma-xillik va ijtimoiy-ma'naviy barqarorlik masalalariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Surxondaryo, diniy tashkilotlar, vijdon erkinligi, Imom Termizi, masjidlar, pravoslav cherkovi, diniy ma'rifat, madaniy meros, bag'rikenglik, restavratsiya, diniy ta'lim.

Аннотация: В статье представлен комплексный обзор развития религиозных организаций Сурхандарьинской области после обретения Узбекистаном независимости, правовых основ, политики религиозной толерантности, реставрации исторических памятников, деятельности религиозных и образовательных учреждений. Статья посвящена практическим результатам религиозной политики в Сурхандарьинской области, подготовке кадров, религиозному многообразию и социально-духовной стабильности.

Ключевые слова: Сурхандарья, религиозные организации, свобода совести, Имам Термизи, мечети, Православная церковь, религиозное просвещение, культурное наследие, толерантность, реставрация, религиозное образование.

Abstract: This article provides a comprehensive overview of the development of religious organizations in Surkhandarya region after Uzbekistan gained independence, legal frameworks, religious tolerance policy, restoration of historical monuments, and

activities of religious and educational institutions. The article is devoted to the practical results of religious policy in Surkhandarya, personnel training, religious diversity, and socio-spiritual stability.

Keywords: Surkhandarya, religious organizations, freedom of conscience, Imam Termizi, mosques, Orthodox Church, religious enlightenment, cultural heritage, tolerance, restoration, religious education.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng diniy sohada chuqur islohotlar boshlandi. Avvalgi tuzum davrida cheklangan va nazorat ostida bo'lgan e'tiqod erkinligi, diniy tashkilotlar faoliyati va ma'naviy merosga munosabat tubdan o'zgardi. Diniy qadriyatlar milliy o'zlikning ajralmas qismi sifatida e'tirof etildi hamda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Ayniqsa, mustaqillikning ilk yillarida qabul qilingan "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonun diniy hayotning huquqiy asoslarini yaratdi va mamlakat bo'ylab diniy tashkilotlar faoliyatini tiklash uchun keng yo'l ochdi. Surxondaryo viloyati ushbu jarayonlarning yorqin namunasidir. Tarixan islom sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri bo'lgan bu hududda diniy tiklanish bilan birga bag'rikenglik an'analari ham yangi mazmun kasb etdi.

Masjidlar, ziyoratgohlar, qadimiy madrasalar, cherkovlar va diniy-ma'rifiy markazlar faoliyatining jonlanishi xalqning ruhiy-ma'naviy hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Termiz shahridagi Aleksandr Nevskiy pravoslav ibodatxonasining qayta tiklanishi, yangi masjidlarning qurilishi, mavjud diniy obidalarni restavratsiya qilish bo'yicha davlat dasturlarining amalga oshirilishi diniy bag'rikenglik siyosatining

amaliy ko‘rinishidir. Shuningdek, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi va “Imom Termiziy” o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasining tashkil etilishi diniy-ma’naviy sohadagi yuksalishni ta’minlagan omillar sirasiga kiradi.

Surxondaryo viloyatida diniy tashkilotlar faoliyatining tiklanishi nafaqat e’tiqod erkinligi ta’minlanishi, balki tarixiy merosni tiklash, diniy kadrlar tayyorlash, ma’rifat va ma’naviyatni rivojlantirish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash kabi yo‘nalishlar bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu maqolada mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatida diniy tashkilotlarning rivojlanish jarayonlari, ularning huquqiy asoslari, miqyosi va amaliy natijalari ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, diniy-ma’rifiy siyosatning hududdagi jamiyat hayoti va madaniy merosni asrashdagi o‘rni yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS). Ushbu tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, statistik yondashuv va manbashunoslik usullaridan kompleks tarzda foydalanildi.

Tadqiqotning manbashunoslik asosini quyidagi arxiv hujjatlari tashkil etdi:

O‘zbekiston Musulmonlari idorasining Surxondaryo viloyati vakilligi joriy arxividagi 1991–1993-yillar va 2016–2023-yillar hisobot materiallari;

Surxondaryo viloyati davlat arxivi (1091-fond, 1-ro‘yxat, 1444-ish; 2628-ish);

Surxondaryo viloyati hokimligi huzuridagi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita vakilligi hujjatlari;

Madaniy meros agentligining viloyat boshqarmasi hisoboti (2022-yil, Termiz shahri).

Shuningdek, kontent tahlil usuli orqali Prezident qarorlari, vazirlar mahkamasi farmoyishlari, ta’lim va madaniy merosga oid hujjatlar o‘rganildi. Termizdagi Aleksandr Nevskiy pravoslav ibodatxonasining rekonstruksiya jarayonlari, Imom Termiziy Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi faoliyati, Denovdagi “Said Otaliq” madrasasi kabi obyektlar misolida amaliy misollar tahlil qilindi.

MUHOAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). O‘zbekiston mustaqillikka erishganining ilk yillaridanoq mamlakatda dinga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Diniy soha o‘zbek xalqining madaniy va ma’naviy merosining uzviy qismi sifatida e’tirof etilib, uning huquqiy davlat va rivojlanayotgan fuqarolik jamiyatidagi o‘rni aniq belgilandi. Natijada, diniy va vijdon erkinligini kafolatlovchi mustahkam qonunchilik asoslari yaratildi hamda soha huquqiy himoya ostiga olindi.

Diniy tashkilotlar sonining keskin ko‘payishiga 1991-yil 14-iyun kuni qabul qilingan “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonun sabab bo‘ldi. Mazkur hujjat davlatning vijdon erkinligi va dinga oid siyosatini birinchi bor aniq belgilab bergan qonuniy asos edi. Misol tariqasida Surxondaryo viloyatidagi vaziyatni ko‘rish mumkin: 1991-yilda 11 ta islom diniy tashkiloti faoliyat yuritgan bo‘lsa, ikki yil o‘tib, 1993-yilda ularga qo‘shimcha ravishda 1 ta pravoslav cherkovi ham ish boshlagan [1].

1998-yil holatiga ko‘ra, Surxondaryo viloyatida 78 ta islomiy diniy tashkilot hamda 1 ta rus pravoslav cherkovi faoliyat ko‘rsatgan. Jumladan, viloyatning Termiz shahridagi Aleksandr Nevskiy pravoslav ibodatxonasi 1990-yilda o‘z faoliyatini qaytadan boshlagan. Ushbu cherkov tarixiga nazar tashlasak, 1910-yilgacha u 9-Turkiston miltiq polkiga qarashli bo‘lib, Avliya Aleksey nomi bilan yuritilgan. 1910-yilda uning nomi Aleksandr Nevskiy sharafiga o‘zgartirilgan. Sovet hokimiyati o‘rnatilgach, 1927-yildan so‘ng ibodatxona yopilib, uning qo‘ng‘iroq minorasi tez orada buzib tashlangan. Cherkovga tegishli barcha ikonalar va mulklar boshqa ibodatxonalarga tarqatib yuborilgan. Keyinchalik, binoda qurol ombori, harbiy hospital, 1960-yillarda esa sport zali joylashgan [2].

1998-yil 14-avgustda ibodatxona “Kazanskaya ikona Bojiei materi” nomi ostida Surxondaryo viloyati Adliya boshqarmasidan qayta ro‘yxatdan o‘tdi. 2000-yillarning boshlarida qurbongoh ustidagi gumbaz tiklanib, tom qismi yangilandi. Hozirda bu ibodatxonada ta’mirlash-tiklash (restavratsiya) ishlari davom etmoqda [3].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 27-dekabrda “Termiz shahrining 2500 yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga binoan Hakim at-Termiziy maqbara majmuasining ganchkorlik bezaklariga 18,04 mln so‘m, Kokildor ota xonaqosiga 54,06 mln so‘m, Qirqqiz qal‘asiga 59,42 mln so‘m, Sulton Saodat majmuasiga 139,58 mln so‘m va Aleksandr Nevskiy ibodatxonasiga 24,38 mln so‘m mablag‘ ajratilib, ta‘mirlash-tiklash ishlari amalga oshirildi [4].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 2-fevraldagi 57-F-sonli farmoyishi ijrosi doirasida 2001–2002-yillarda tarixiy va madaniy yodgorliklarni ta‘mirlash uchun 270 million so‘m mablag‘ Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan moliyalashtirilgan [5]. Jumladan, 2004-yilda Shayx Attor Valiy, 2005-yilda Haydarqul hoji bobo maqbarasi, 2006-yilda esa Sulton Sanjar Moziy maqbaralari sharqona va zamonaviy usullarda qayta qurildi. Shayx Attor Valiy va

Sulton Sanjar Moziy ziyoratgohlaridan tushadigan mablag‘lar hisob-kitobini nazorat qilish uchun maxsus mutavallilar birlashtirildi.

2006-yilda Uzun tumanida “Oltin meros” jamg‘armasiga qarashli Oq Ostona bobo maqbarasida zamonaviy tahoratxona qurildi va obodonlashtirish ishlari amalga oshirildi. Muzrabot tumanida joylashgan Muzrabot ota va Cho‘ponota ziyoratgohlari ham 2006-yilda obodonlashtirilib, ushbu shayxlar qabrlari ustiga maqbara va gumbazlar o‘rnatildi. Qiziriq tumanidagi Takiya ota va Chilgaz ota ziyoratgohlarida ham ta‘mirlash ishlari olib borildi [6].

2016-yildan 2023-yilgacha bo‘lgan davrda Surxondaryo viloyatida 35 ta yangi masjid ochildi. Natijada, masjidlar soni 98 tadan 133 taga yetdi [7]. Shuningdek, viloyatda diniy xilma-xillik kengayib, Denov shahridagi “Pokrova Bojiev materi” ibodatxonasi 2022-yil 8-noyabrda Adliya boshqarmasidan ro‘yxatdan o‘tib, o‘z faoliyatini boshladi. Yangi masjidlar Surxondaryoning deyarli barcha tumanlarida qurilgan.

2022-yilda Surxondaryo viloyatida faoliyat yuritgan 129 ta jome masjidning 126 tasiga imom-xatiblar tayinlangan bo‘lib, 3 ta jome

masjidda bu lavozim bo'sh (vakant) qolgan edi. Tayinlangan 126 nafar imom-xatibning 39 nafari oliy ma'lumotga ega bo'lsa, 83 nafari o'rta maxsus ma'lumotli, 4 nafari esa O'zbekiston Musulmonlari Idorasi (O'MI) guvohnomasi asosida faoliyat yuritgan. Masjidlarda 86 nafar imom noib faoliyat ko'rsatgan bo'lib, ulardan 14 nafari oliy, 70 nafari o'rta maxsus ma'lumotli va 2 nafari O'MI guvohnomasiga ega bo'lgan [8].

Davlat rahbarining 2019-yil 17–18-oktyabr kunlari Surxondaryo viloyatiga tashrifi davomida bergan topshiriqlari ijrosi doirasida Termiz shahrida “Imom Termiziy” o'rta maxsus islom ta'lim muassasasi tashkil etildi. Ta'lim muassasasi O'zbekiston Musulmonlari Idorasi tasarrufidagi diniy ta'lim maskani bo'lib, o'rta maxsus diniy ma'lumotli islomshunos, shariat va hadis ilmlari mutaxassislari, imom-xatiblar tayyorlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-fevraldagi “Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2774-sonli qarori asosida tashkil etilgan ushbu Markazda 40 ga yaqin xodim faoliyat yuritadi. Markazning asosiy maqsadi — Islom dini taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan buyuk alloma Abu Iso Termiziy (Imom Termiziy) va termiziy allomalarning bebaho merosini ilmiy asosda chuqur o'rganish, xalqaro jamoatchilik o'rtasida keng targ'ib qilish, milliy-diniy qadriyatlarni asrab-avaylash va rivojlantirish hamda shu asosda yosh avlodni ezgu g'oyalar ruhida tarbiyalashdir.

Markazning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- islom dini, Qur'oni karim va hadis ilmining asl mohiyatini, hadisshunoslik maktabining ilmiy-ma'naviy asoslarini, Imom Termiziy hamda boshqa mutafakkirlar merosini har tomonlama chuqur o'rganish va keng targ'ib etish;

- yuksak insoniy g'oyalar va muqaddas qadriyatlarni ifoda etgan manbalarni tizimli tadqiq etish, ulardan diniy ta'lim, ma'naviy-axloqiy tarbiya ishlarida foydalanish maqsadida zarur darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ilmiy-amaliy tavsiyalar va ommabop nashrlar tayyorlash;

- mafkuraviy xurujlar avj olayotgan bugungi kunda ajdodlarning ma'naviy merosini chuqur o'rganish, ulardagi ezgu g'oya va ta'limotlarni keng xalq ommasiga yetkazish va shu asosda yoshlarda sog'lom dunyoqarashni kuchaytirish;

- Imom Termiziy va boshqa buyuk allomalarning boy merosini o'rganish va targ'ib etish maqsadida xorijiy ilmiy markazlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, xalqaro konferensiyalar, simpoziumlar, ko'rgazmalar, ilmiy ma'ruzalar, seminar-treninglar, tanlovlar va boshqa madaniy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etish;

- O'zbekiston va xorijiy davlatlardagi kutubxonalar hamda qo'lyozma fondlarida saqlanayotgan termiziy allomalar va mutafakkirlarning qo'lyozma va toshbosma asarlar nusxalarini, ular haqidagi kitoblarni to'plash va ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish;
- ma'naviy merosni o'rganishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ilm-fan yutuqlaridan keng foydalanishga doir ilmiy ishlanma va tavsiyalar ishlab chiqish.

Markaz tomonidan xalqaro va mahalliy ilmiy jurnallar, konferensiyalar to'plamlari hamda ommaviy nashrlarda 200 dan ziyod ilmiy-ommabop maqolalar chop etilgan. 2017–2022-yillar davomida markaz ilmiy xodimlari tomonidan Termiziy va boshqa allomalarning merosiga oid 58 ta ilmiy va ommabop kitoblar, risolalar, darsliklar, sharhlar va tahqiqlar nashr qilingan. Bundan tashqari, 13 ta qo'lyozma, tahqiq va o'quv qo'llanma nashr uchun tayyorlangan.

O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi bilan hamkorlikda “Buyuk termiziylar”,

“Jaholatga qarshi ma’rifat” va boshqa ruknlar ostida 100 dan ortiq ko’rsatuv, videorolik va radioeshittirishlar tayyorlangan. Shuningdek, markaz ilmiy xodimlari “Ekstremistik va terroristik tashkilotlarning g’arazli niyatlari va muqaddas islom dinining asl mazmun-mohiyati” va “Jaholatga qarshi ma’rifat” shiorlari ostida Surxondaryo viloyatidagi oliy ta’lim muassasalari va o’quv yurtlarida 200 dan ortiq ma’naviy-ma’rifiy uchrashuv, suhbat va targ’ibot tadbirlarini o’tkazgan.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 9-apreldagi PQ-4667-sonli qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-apreldagi 222-sonli qarori ijrosini ta’minlash maqsadida Denov tumanida joylashgan “Said Otaliq” madrasasida ta’mirlash-tiklash ishlari uchun respublika byudjetidan 1 milliard so’m mablag’ ajratildi. Ta’mirlash ishlari yakunlandi va mablag’ to’liq obyektga yo’naltirildi. Shuningdek, viloyat adliya boshqarmasi tomonidan 2020-yil 22-may kuni

294-sonli buyruq asosida Denov tumanidagi “Xoja Alouddin Attor” jamg’armasi tashkil etilib, guvohnoma berildi. Hozirda me’moriy obidani ta’mirlash bo’yicha toposyomka tayyorlanib, loyiha ishlari olib borilgan va obyekt homiylik asosida ta’mirlangan. Madaniy meros obyektlaridan foydalanish va ularni ijaraga berish bo’yicha 2021-yilda 1 ta obyekt — “Said Otaliq” madrasasi ijaraga topshirilgan [9].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Umuman olganda, mustaqillikdan keyingi davr Surxondaryoda diniy hayotning qayta tiklanishi, infratuzilma va ta’lim rivoji, ziyorat turizmi hamda madaniy yodgorliklarning asrab-avaylanishi bilan xarakterlanadi. Bu esa mamlakatda diniy sohani qadriyatlar, qonuniylik va ma’rifat tamoyillari asosida rivojlantirish siyosatining hududiy miqyosda ham izchil amalga oshirilayotganidan dalolat beradi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO’YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O’zbekiston Musulmonlari idorasining Surxondaryo viloyati vakilligining joriy arxivi. Vakillikning 1991-1993-yillar hisobot materiallari.
2. Юсупова М.А. Православные церкви Термеза. // К истории христианства в Средней Азии (XIX-XX вв.)-Ташкент, 1998.- 145 б.
3. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. Din ishlari bo’yicha qo’mitaning viloyat vakili ma’lumoti.
4. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro’yxat, 1444-ish, 13-53-varaqlar.
5. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro’yxat, 1444-ish, 15-varaq.
6. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro’yxat, 2628-ish, 32-34-varaqlar
7. O’zbekiston Musulmonlari idorasining Surxondaryo viloyati vakilligining joriy arxivi. Vakillikning 2016-2023-yillar hisobot materiallari.
8. O’zbekiston Musulmonlari Idorasi joriy arxivi. Ta’lim bo’limining 2022-yil hisobot materialli.
9. Madaniy meros agentligi viloyat boshqarmasi hisoboti. Termiz shahri, 2022-yil iyun.